

ДУХОВНІСТЬ В ГІПЕРСИСТЕМІ ЗНАКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВСЕМОЖЛИВОСТІ

А.В. Зуєв

Хто всюди – той ніде.
Сенека

Надшвидка трансформація світоглядних основ, яку переживає сучасна людина, переміщуючись зі світу знання та матеріальної впорядкованості до світу безмежності всеможливих інформаційних реальностей, призводить до ускладнення процесу самоідентифікації. Використовуючи старі смислоутворюючі та лінгвістичні форми, ми продовжуємо експлуатувати категорії «творчість», «істина», «краса», «добро», «духовність» та інші, які передбачають навантаження глибинними світоглядними значеннями, необхідними для самоусвідомлення, при цьому не роблячи жодних когнітивних та моральнісних зусиль для наповнення їх відповідними особистісними смислами. Такі зусилля не передбачені гіперсистемою інформаційного руху, частиною якого стала людина, змушена пристосовуватися до вимог сучасної цивілізації, серед яких не передбачається процесу особистісної самоідентифікації. Перед людиною сьогодні не постає завдання рефлексійного самозапитання насамперед тому, що вона із системи суб'єкт-об'єктного світорозуміння перемістилася в реальність, яка визначається співвідношенням інформаційних утворень. Існуючи в світі, де об'єкт обов'язково вимагав суб'єктивного втілення, перетворення за допомогою творчої сили на знання, а суб'єкт здійснювався лише за допомогою духовного самовтілення та об'єктивованого енергетичного контакту з іншим

суб'єктом, людина не могла не прагнути до самоусвідомлення та ідентифікації себе через розуміння світу і «іншого». В цьому полягала духовна, творча сила особистості. В середовищі ж, де єдиною гіперсистемною детермінантою людської поведінки є взаємодія інформаційних сегментів, немає необхідності у прагненні вибудовувати світ і себе, будуючи систему «об'єкт – знання», «матеріальне – духовне» тощо. Тепер цілком достатніми є схеми «інформація – інформація», «символ – символ», «статус – статус» тощо. Визнавши інформацію основою світобудови, людина здійснила значний крок до комфортного існування, позбавленого постійного невдоволення і прагнення до самореалізації через творчість, зміну себе і дійсності.

Трансформація людської буттєвості, на нашу думку, вимагає і зміни аксіологічної структурності світорозуміння. Людина сьогодні губиться і відчуває, свідомо чи несвідомо, що в інформаційному світі застарілі ціннісні формули «справедливості», «щастя», «істини», «добра» тощо не мають під собою такого доленосного значення, яким вони наділялися в світі знання і моральності. В цьому дослідженні ми спробуємо показати, як світоглядна система смислів і ціннісних орієнтирів в умовах інформаційного цивілізаційного функціонування перетворюється на гіперсистему знаково-символічного маніпулювання. Саме трансформація світорозуміння з ціннісно-сміслового на знаково-символічне характеризує сучасну людину, створюючи категоріальну невизначеність її буттєвої сфери.

Своєрідною теоретичною лінією розмежування між двома такими світорозуміннями стало протиставлення в ХХ столітті концептуальним позиціям марксизму, фрейдизму, екзистенціалізму та іншим (тобто теоріям, які відшукували закономірності існування людини в системі «творчий суб'єкт – об'єктивна реальність – дійсність») різноманіття постструктуралістських та постмодерністських побудов, які принципово деонтологізують та деаксіологізують буттєве поле людини, перетворюючи його на комбінаторику знаково-символічних форм та розмежувань («безмежні дискурсивні ігрища означальних» Ж. Дерріди, «рух суб'єкта між знаковими утвореннями» Ж. Лакана, «дискурсивні формації» М. Фуко, «криза статусу знання» Ж.-Ф. Ліотара, «симулякризація та утворення гіперреальності» Ж. Бодрійяра, «текстова, знакова сутність постмодерних культурних форм» Ф. Джеймісона і т. п.) Читаючи праці М. Бердяєва, А. Камю, К. Ясперса, Е. Фромма, ми відчуваємо необхідність пошуку внутрішньо-духовних чинників формування та ідентифікації людської особистості, тоді як твори постмодерністського спрямування чітко орієнтовані на різноманітні трактування

перебування суб'єкта в безлічі можливостей знаково-інформаційних маніпулювань.

Насамперед, визначимося з ключовим поняттям цього дослідження — «інформаційно-знакова гіперсистема». Знаходячись у світі матеріальної впорядкованості об'єктивної реальності та моральної визначеності власної поведінки, людина вибудовувала чи, принаймні, прагнула до формування цілісної картини світу та світоглядного фундаменту своїх вчинків. Таким чином формувалася система смислів, серед яких жила людина, а створюючи ці смисли і роблячи їх центральними, відліковими пунктами власного світу, людина самотверджувалася і самоідентифікувалася як істота творча, духовна. Будучи відчуженою і залежною від матеріальної, закономірно тяжіючої об'єктивної реальності, людина поставала як джерело зовсім іншої активності — духовної, яка дозволяла жити не серед речей-об'єктів, а серед значень, смислів, образів, створених власне людиною. Духовність була єдиною невідчуженою здатністю людини. Людина була творчим, системотворчим елементом світу, у зв'язку з чим проблема духовності поставала як центральна в процесі самовизначення.

Потрапивши ж у світ, який визначається не значеннями і феноменологічними формами активності, а рухом і взаємодією інформаційних сегментів, ми перестали вважати смисл аксіологічним центром буття. Інформаційні середовища, реальності, штучні мови, знаково-символічні системи, віртуальні економічні, технічні і навіть мистецькі утворення, ставши основою сучасної цивілізації, імітаційно виконують функції і попередньої об'єктивної реальності, і смислотворчої здатності людини. Система інформаційних знаків, ставши реальністю, в якій ми існуємо, водночас створює ілюзію того, що творить її сама людина. Отже, ми маємо і відчуття реальності, і відчуття творчості, незважаючи і не бажаючи зважати на те, що це відчуття є лише ілюзією, знаряддям самозбереження інформаційної цивілізації від можливості руйнації силою людської волі, силою духовної творчості.

Знаково-інформаційна гіперсистемність сучасного світу полягає саме в тому, що, з одного боку, він являє собою безліч не пов'язаних одна з одною жодними системотворчими чинниками, принципами, смислами інформаційних реальностей, а з іншого — в ньому створюється ілюзія впорядкованості і зрозумілості, ціннісної визначеності і можливості проявляти творчу активність людини. Гіперсистема, зовсім не будучи системним утворенням (фактично, будучи хаосом інформаційного руху), має внутрішню здатність імітувати системність і смислонаповненість. Про цю здатність йтиметься нижче, а тепер звернемо увагу

на попереднє речення, яке заперечує саме себе. Говорячи про безсистемність і аморфність гіперсистеми інфо-знаків, ми водночас говоримо про її «внутрішню здатність». Чи можуть бути внутрішні смисли у хаотичного руху інформаційних уривків? Звісно, що ні. Але в такій парадоксальності і проявляється природа гіперсистемного інформаційного світу — все, що ми про нього говоримо, намагаючись створювати осмислене уявлення, одразу перетворюється на інформацію, знак, не обтяжений жодним смислом. Таким чином, намагаючись теоретично описати власне світобачення, ми потрапляємо в пастку гіперсистемності, яка, дозволяючи нам вважати, що ми здійснюємо творчий акт духовного самоусвідомлення, будь-яку нашу думку водночас перетворює на знак, позбавлений будь-якого смислу, серед безмежної кількості подібних знаків.

Саме неможливість теоретичного осмислення сучасного цивілізаційного стану призвело до появи безлічі теоретичних обґрунтувань такої неможливості. Зокрема, можна в цьому плані відзначити найпопулярніший сьогодні теоретичний прийом, який полягає в застосуванні так званої дискурсивної методології. Поняттям «дискурс» ми можемо сьогодні обґрунтувати будь-яку безглуздість, водночас таке поняття є одним з безлічі теоретичних прийомів, без яких неможливо підступитися до описання гіперсистемних інформаційних явищ. Візьмемо одне з трактувань дискурсивності: «Дискурсивна формація складається з сукупності неписаних правил та спільних припущень, котрі намагаються регулювати те, що можна написати, подумати або вчинити в конкретній галузі» [5, с. 131]. Легко відмітити в цьому визначенні явні ознаки його невизначеності: «припущення», «намагання», «можна щось зробити» (значить, можна і не робити). Саме такого ідеологічного, чи, вірніше, самозаспокійливого, підґрунтя потребує інформаційна цивілізація, адже, з одного боку начебто створюється теоретичне (смыслепопвнене) пояснення буття людини в рамках знакових реальностей, а з іншого — не створюється жодного смислу за допомогою парадоксальності будь-якого визначення.

Один із засновників теорії дискурсивності Ж. Дерріда, говорячи про смислові основи, фундаменти культурного смислоутворення підкреслює дискурсивність будь-якого центру, «центру просто немає, центр не може бути осмисленим у формі певного присутнього суцього, для центру немає природного місця, він є не визначеним місцем, а функцією, певного роду недоречністю, в якій до безмежності відбуваються підлаштування знаків. За відсутності центру або витоку все перетворюється на дискурс, тобто систему, в якій центральне, вихідне

або трансцендентальне значення абсолютно поза системою розрізень ніколи не існує. Відсутність трансцендентального значення робить гру означення безмежною» [3, с. 354]. Зрозуміло, що в безмежності ігрищ зі значеннями ми втрачаємо будь-яке значення, водночас створюючи безмежну кількість знаково-інформаційних середовищ. Саме такої активності вимагає від людини сучасна цивілізація, натомість переконуючи нас в тому, що ми є творчими істотами, адже перебуваємо в процесі безкінечного знакотворення.

В знаковому світі існувати гіперприємно, адже тут людина може все, вона існує в інформаційній реальності всеможливості. Не існує жодних центрів смислоутворення, не існує жодних аксіологічних демакційних ліній, жодних обмежуючих детермінант, через які необхідно було б пробиватися застосовуючи особистісну духовну силу. Тут ми підходимо до другого ключового терміну даного дослідження — знаково-інформаційна всеможливість, яка полягає в тому, що, не маючи жодних когнітивних, етичних, естетичних, внутрішньо-енергетичних (духовних) підґрунть і обмежень в процесі знаково-інформаційного маніпулювання, людина може робити будь-що, що пропонується їй в межах безмежного цивілізаційного кодування. Так, наприклад, ми сьогодні маємо беззаперечну впевненість, яка постійно обґрунтовується не лише в теоретичній формі, в тому, що «істина померла. Її більше ніхто не потребує... Ніхто більше не зобов'язаний її шукати, а тим паче відповідати їй. Що сказав одразу, те й істина, що корисне — істина, що спрацювало — істина, а вже якщо щось перемогло, — тим паче. Не в істині справа, а в ефекті. Що ефективно, те й істинне. Істина — просто ефективна брехня» [4, с. 17]. Так проявляється наша всеможливість в галузі пізнання. Парадоксальність гіперсистеми саме в тому і полягає, що будь-що можна назвати істиною (створивши під неї відповідний дискурс), і в той же час ніщо не можна так називати. Саме така подвійність гіперсистеми інфо-знаків забезпечує наше перебування між двох світів, в одному з яких «Істина» є «святим» абсолют, прагнення до якого визначає нашу духовну силу, а в іншому — вона є «конверним» товаром, який може набувати в знаковій формі будь-яких характеристик і модифікацій.

Те саме ми можемо говорити про моральну всеможливість, адже тепер ми маємо безмежну кількість взаємозаперечуючих норм і правил нашої поведінки. Будь-який вчинок тепер визначається лише тим, в якому інформаційному середовищі в даний час перебуває людина. Перемістившись в інше середовище, вона може вчиняти зовсім інакше, при цьому не лише не страждаючи від докорів сумління, але й

не несучи жодної соціальної відповідальності, адже саме такої поведінки від нас вимагає цивілізаційна гіперсистема. Моральним є те, що сприйнято в тій чи іншій знаково-інформаційній реальності. Так само, прекрасним є те, що сприймається, продається і купується, подобається чи шокує, несе насолоду чи епаує. З двох причин нічого не відкидає інформаційна гіперсистема: по-перше, для будь-чого знайдеться відповідний знаковий уривок, а по-друге, нічого немає поза цим всеохоплюючим, безкінечним, гіпервпорядкованим хаосом, він поглинає все, водночас все позбавляючи будь-якого сенсу.

Цікаво, що в екзистенціально-антропологічних теоріях минулого століття постійно підкреслювалося прагнення людини до володіння якомога більшою кількістю можливостей і речей — «більше мати і більше використовувати. Таке суспільство виробляє масу безглузких речей і в такій же мірі масу безглузких людей. Як гвинтик виробничого механізму, людина стає річчю і перестає бути людиною» [6, с. 247]. Але, підкреслюючи тенденції перетворення людини на річ, екзистенціальні теорії були сповнені вірою в те, що людина здатна на основі духовної самотворчості чинити супротив власному нищенню. Тепер же ми все менше замислюємось, але все більше говоримо про запобігання знелюдненню людини, адже перебуваємо в гіперсистемній ситуації, в якій водночас розмірковуємо про необхідність духовного відродження і подолання антропокультурної кризи, а з іншого боку усвідомлюємо, що робимо це ми лише задля збереження приємної для нас ілюзії — переконання в творчій сутності власного єства.

Нас перестали турбувати парадокси нашого буття, вони стали природними для нас, адже єдина річ, яка складає гіперсистему нашого світу, — інформація, містить в собі ілюзію матеріальної впорядкованості і духовної смислонаповненості. Об'єднавши непокероване, ми досягли безмежного комфорту, знищивши одвічну причину власної невдоволеності: протиріччя між тяжіючою зовнішньою впорядкованістю світу і внутрішнім бажанням його зміни, вдосконалення, підлаштування під себе. В хаосі інформаційних можливостей сприймається все, а також можливо здійснити будь-що — одвічна мрія людини, яка знищила саму людину.

Всеможливість веде до хаосу, хаосу можливостей і хаосу бажань. Але чергова парадоксальність інформаційної цивілізації полягає в тому, що на основі здавалося б хаотичної безмежності інформаційних імпульсів відбувається контроль людини, контроль за тим, що вона може забажати. Ж. Дельоз змальовує сучасну людину як ширяючу істоту, «хвилеву, орбітальну, яка постійно знаходиться в мережі» [2, с. 6–7].

Який же тип контролю можна застосувати для людини, яка не має жодної буттєвої основи, ні моральних, ні матеріальних демаркацій, яка вважає себе вільною на основі гіперсистемної трансвободи. Ж. Дельоз стверджує, що сучасна цивілізація виробила такий тип контролю і полягає він в принципі корпоративістської ієрархізації. Інформаційно реальність поділяється на певні сфери, семпли, бази даних, бренди, будь-які знакові явища, метою яких є постійне утримання людсько-масової уваги на собі (на знаку) як на меті. Досягаючи однієї мети, людина бачить перед собою безмежний перелік інших всеможливих бажаних знаків — так циркуляція людино-маси не зупиняється. Створюється також враження, що цю знако-рід хоче безліч людей. Завдяки цьому у людино-маси формується ілюзія того, що вона вступає в конкурентні відносини і, досягаючи своєї мети, може переміщатися по певним ієрархічним ступеням (за принципом корпорації), адже вона виявилася кращою за когось. Ця ілюзія руху і саморозвитку для людини є дуже важливою, адже саме вона підміняє ту буттєву свободу і творчість, про яку ми завжди мріяли.

Проілюструвати такий вид гіперконтролю можна на прикладі буденного для нас сьогодні явища — реклами. Для чого вона існує в такій безмежній кількості? Відповідей може бути безліч (і це не дивно в умовах всеможливості) — для переконання, для зомбування, для навіювання, для створення багатьох робочих місць і т. д., і т. п. Насправді ж всі ці варіанти охоплюються єдиним поясненням — реклама існує в якості інформаційного середовища в шерензі безмежності таких самих середовищ. Вона виконує функцію забезпечення безперервного перебування людини в процесі купівлі, отримання, володіння тощо різноманітними гараздами. Для нас сьогодні необхідні не самі факти придбання товару, а насамперед інформаційне підтвердження цього. Відтак, інформаційне середовище, яке постійно занурює нас в світ «Придбання речей», дозволяє не переривати процес такого придбання, є для нас таким же необхідним, як для дикої тварини середовище природне. Багато представників диких тварин, потрапивши у неволю, відмовляються споживати навіть ту саму їжу, яку вони їли на волі. Так само для нас «волею», необхідною для споживання безлічі безглузких речей, є середовище реклами, яке долає будь-який здоровий глузд (розумне осмислення рекламного середовища навряд чи можливе).

У Ж. Бодрійара знаходимо багато варіантів описання різних видів контролю за людино-масою в світі, де жоден розумний, впорядкований тип контролю є неможливим. Наприклад, екранна поверхня стала одним з найголовніших засобів інформаційної цивілізації з імпульсно-

го контролю над людиною. Безмежна кількість образів реклами, серіалів, ток-шоу, кінострічок, теленовин, розважальних передач повністю знищила можливість усвідомлення людиною будь-яких меж між явищами та предметами дійсності. Ми втратили здатність структурувати реальність, класифікувати її за значеннями, надавати ці значення різним явищам, творчо будувати власну реальність. Реальним, дійсним, наявним, значимим, цінним, красивим, істинним, героїчним є те, що може з'явитися на екрані, може бути інформаційно зафіксоване і подане на площині. Всі розмежувальні лінії зняті. Яка мені різниця, красиве чи потворне те, що я бачу, адже я бачу це на екрані, отже воно варте, щоб його побачити. В цьому сутність транссвободи: «я хочу це тому, що я це можу». Тому мені легко отримати те, що я хочу, отже я вільна людина, яка завжди досягає бажаного. Головне не замислитися над тим, що будь-яке моє бажання існує до того, як я його побажав. Але масі не властиво замислюватися, адже вона постійно знаходиться під впливом імпульсів інформаційної всеможливості.

Можна також навести приклад одного з кодів впорядкування хаотичної безмежності. У Ж. Бодрійяра виділяється такий код, як «стендінг», тобто сприйняття оточуючої реальності в якості безмежного набору речей, доступних для придбання — світ як вітрина гіпермаркету. «В світі, де щоденно зустрічаються мільйони незнайомих один з одним людей, код „стендінгу“ задовольняє їх життєву необхідність знати, з ким маєш справу, і тим самим виконує важливу соціальну функцію. Водночас, така універсалізація і ефективність досягається ціною крайнього спрощення, збіднення, коли мова соціальної гідності регресує хіба що не до межі: „Людину характеризують її речі“. Пов'язаність системи досягається завдяки створенню певної комбінаторики, набору умовних елементів» [1, с. 211]. Таких «наборів умовних елементів» може бути безліч, ми їх можемо вигадувати стільки, скільки нам потрібно.

Таким чином, розмірковуючи про духовність, творчість, особистісну самоідентифікацію, ми повинні визнати, що будь-які результати такого розмірковування одразу перетворюються на знаково-інформаційні утворення, здатні набувати необхідної нам інформаційної форми — наукового чи філософського дослідження, статті, монографії тощо, а також утворювати приємну для нас ілюзію того, що ми можемо теоретично міркувати про такі «важливі» для нас явища. Досягнувши межі всеможливості, отримавши здатність досягати, отримувати, робити будь-що, при цьому не порушуючи «світовий гіперпорядок», людина не потребує більше здатності набувати особистісної сили на основі

так званої духовності. Навіщо могли творити, змінювати, руйнувати і будувати в світі, де будь-яка твоя дія не тягне за собою жодних наслідків? Нехай «духовна сила» залишається приємним самокомпліментом у світі, в якому діє гіперпринцип: «Обери необхідне інформаційно-знакове середовище і роби все, що хочеш!»

Теоретичне осмислення сучасної цивілізаційної світобудови в будь-якій її формі діє за парадоксальним принципом гіперсистемності. Тобто, з одного боку, таке осмислення здається нам важливим і необхідним, що дає змогу вкотре відчутти себе істотою розумною, а з іншого — воно відбувається у формах, які можуть суперечити одне одному, повторювати, дублювати, використовувати поняття в абсолютно різних значеннях тощо. Ми не можемо вимагати від себе конкретних критеріїв теоретичного осягнення сучасної інформаційної цивілізації, адже сама вона не підлягає жодному структуруванню, аксіологічному визначенню чи впорядкуванню. Але ми продовжуємо міркувати про основу світу, яких немає — духовність, моральність, матеріальна впорядкованість, краса, істина тощо, — адже це вимагається від нас самою інформаційною гіперсистемою, яка потребує будь-чого, що надає нам задоволення.

1 Бібліографія

- [1] *Бодрийяр Ж.* Система вещей. — М.: Рудомино, 2001.
- [2] *Дельоз Ж.* Суспільство контролю. Post scriptum // Література Плюс. — 1999. — № 14. — С. 6–7.
- [3] *Деррида Ж.* Письмо и различие. — СПб.: Академический проект, 2000.
- [4] *Осипов Ю.М.* Эпоха постмодерна. В трех частях. — М.: ТЕИС, 2004.
- [5] *Сторі Дж.* Теорія культури та масова культура. Вступний курс. — К.: Акта, 2005.
- [6] *Фромм Э.* Революция надежды // Фромм Э. Психологизм и этика. — М.: Республика, 1993. — С. 218–356.